

*Гоголь Н.В.,
Глухівський державний педагогічний університет*

ЕСТЕТИЧНА ОЦІНКА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ЧИТАННЯ

Виховання й освіта в системі загальноосвітніх закладів (шкіл, ліцеїв, гімназій) передбачає залучення всіх дітей до цінностей культури, освоєння ними засобів спілкування з культурною спадщиною минулого та сучасності, формування навичок творчої діяльності й усвідомлення загальнолюдських цінностей.

На сучасному етапі розбудови молоді української держави зростає роль естетичного виховання та художнього розвитку особистості, використання мистецтва слова у розв'язанні нових соціальних завдань: виховання людини доброї, милосердної, з чутливим серцем, духовно багаті, відданої своєму народові та державі.

Вивчення літератури передбачає утвердження естетичної функції мистецтва слова, а звідси – розв'язання морально – етичних проблем, в основі яких лежать загальнолюдські цінності. Витвір словесного мистецтва розкриває перед читачем багатство довкілля та людських стосунків, викликає почуття гармонії, краси, вчить бачити, сприймати, розуміти, оцінювати прекрасне в житті людини і природи, формує в дитини власне ставлення до дійсності.

Естетичне відношення людини до світу формується протягом усього її життя. Однак не всі періоди життя є рівноцінними для естетичного розвитку особистості. На цьому наголошують письменники, педагоги, діячі культури. Зокрема К.Д.Ушинський, В.О.Сухомлинський, Л.М.Толстой, Д.Б.Кабалевський, Б.М.Неменський, Л.Г.Коваль, Г.С.Тарасенко, А.Б.Щербо та інші вважають, що найсприятливішим періодом для естетичного виховання особистості є молодший шкільний вік.

Молодший шкільний вік – це період поступового переходу від ідей, знань і практичних дій, сприйнятих від дорослих, до власних переконань і обґрунтованих мотивів діяльності. Значного розвитку в цей період досягає пам'ять, що пов'язане з набуттям навичок та прийомів запам'ятовування, зростають можливості уяви, образного мислення тощо. Учні цього віку здатні до загального впізнання маловідомих об'єктів, до усвідомлення морально – етичних якостей людей, персонажів художньої літератури.

Упущення в естетичному вихованні молодшого школяра не зможуть компенсуватись навіть при систематичній роботі в середніх та старших класах. Виникає питання, чи відповідає цьому значенню молодшого шкільного віку існуюча в школі система естетичного виховання? Які методи та прийоми роботи на уроках читання використовують вчителі для естетичного розвитку школяра?

Займаючись вивченням проблеми естетичного виховання дітей в початкових класах, ми наголошуємо на недостатньому рівню художньої освіти молодших школярів. На нашу думку, причиною низького рівня естетичного розвитку є мало недостатнє використання педагогами на уроках читання різноманітних методів та прийомів робо-

ти. У відповідності з питаннями та завданнями у підручниках для читання, а також згідно методичним вказівкам для вчителів робота над текстом іноді зводиться до аналізу елементарних деталей сюжету, ігнорується роль та значення художнього образу. Отже, навчально – виховна робота на уроках читання недостатньо націлена активізацію внутрішнього світу дитини, на розвиток її емоційно – почуттєвої сфери, досвіду, не забезпечує безпосередньої взаємодії цього досвіду із зафіксованим в естетичних цінностях досвідом людства.

Основне завдання естетичного виховання на уроках читання – формувати в дитини здібність естетичного ставлення до дійсності: сприймати та оцінювати прекрасне, піднесене, нице, потворне, комічне, трагічне, а також своєю діяльністю примножувати красу навколишнього.

Враховуючи, що естетичний зв'язок людини з дійсністю проходить триєдиний духовний процес – естетичне сприймання предмета, естетичне оцінювання його та естетичне перетворення дійсності – вважаємо, що педагог має сприяти формуванню в дитини внутрішніх умов до цього: відповідних механізмів кожної з трьох діяльностей та здібностей, що їх забезпечують. Ми переконані, що саме рівень розвитку цих здібностей забезпечує певну якість естетичної культури особистості. У своїй роботі ми звертаємо увагу на другий акцент у розумінні завдань – на розвиток оцінної діяльності.

В естетиці однією з ознак ставлення до світу називається конкретно – чуттєвість, образність, а також емоційність, почуттєвість. Останнє пов'язано з процесом оцінювання. Сприйманням відображаємо сам предмет, оцінюванням – його цінність (Д.М.Джола, А.Б.Щербо). Між сприйманням та оцінкою, – на думку О.Г.Костюка, – не можна провести чіткої межі, тому що “сприймання завжди пов'язане з оцінкою” [5, 92]. Разом з тим слід розрізняти поняття естетичне сприймання і естетична оцінка. Щоб сприйняти твір літературного мистецтва, необхідно передусім прочитати його, відчувати на собі дію слів, які, будучи усвідомленими, переживаються людиною. Але пізнанням твору сприймання не завершується, пізнання породжує оцінку естетичних якостей твору мистецтва, супроводжуючись емоційно – естетичним переживанням. Це переживання виявляється у типах естетичного ставлення й визначається найбільш узагальненими категоріями – прекрасного і потворного, комічного і трагічного. У цих категоріях відображаються різноманітні відтінки естетичного ставлення, переживання, оцінки.

Функція сприймання полягає у тому, щоб поставляти матеріал для оцінювання, який через смак визначає цінність об'єкта. А це є вирішальним у виробленні особистого емоційного ставлення до нього. Сприймаючи та оцінюючи естетичні явища, дитина набуває досвіду оцінної діяльності. Він включає найважливіші компоненти: світоглядні позиції та установки, особистісно-емоційні ставлення до світу, уміння виділяти найважливіші художні характеристики тощо.

Отже, естетична оцінка, що виникає в людини, пов'язана з особливостями розвитку її сприймання і досвіду емоційного ставлення до окремого виду мистецтва, зокре-

ма до художньої літератури, а також здатність виявляти людські почуття. Залежно від здібностей особистості оцінка може бути глибокою або поверховою, правильною або хибною. Оцінна активність людини характеризується тим, на якому рівні її художнього розвитку здійснюється процес оцінки, які її естетичні почуття, знання, досвід. Однак естетичні почуття ще не формулюють чіткої і глибокої усвідомленої естетичної оцінки, яка буде всеохоплюючою за умови використання естетичних знань у процесі осмислення розуміння сприйнятого явища мистецтва, його всебічного критичного аналізу.

Вивчаючи особливості естетичних ставлень, учені виділяють два важливі компоненти оцінного процесу: емоційний відгук на прочитаний твір і раціональну його переробку, тобто вміння логічно порівнювати естетичні норми з художніми образами твору мистецтва, який сприймається.

Отже, оцінна діяльність залежить як від естетичних почуттів, так і від естетичних знань. Особливістю естетичних знань є те, що вони містять у собі узагальнений досвід багатьох поколінь про цінності і те, як оцінювати окремі явища життя. Ціннісні знання також несуть у собі подвійну інформацію, тобто знання певних властивостей і те, що вони потрібні. Але ці знання потрібно не просто засвоїти, а обов'язково перетворити на естетичні переконання. Перехід естетичних знань у смак – складний внутрішній процес, який включає в себе порівняння цих знань з попереднім власним досвідом, і перевірку їх на істинність самим життям, включенням в оцінну діяльність, обґрунтуванням власних оцінок.

Кожний період розумового розвитку дитини спирається на певні види діяльності. У молодших школярів провідними стають навчання та пізнавальна діяльність

Естетична оцінна діяльність на уроках читання повинна сприяти зацікавленості учнів художнім матеріалам; створення атмосфери невимушеності на уроці; творчому підходу до аналізу твору; забезпеченню емоційно-естетичного сприймання творів художньої літератури; розвитку художнього (образного) мислення в процесі аналізу творів; комплексному впливу мистецтва слова на розвиток творчої активності учнів.

Плануючи урок, важливо забезпечити активну оцінну діяльність на різних його етапах, враховуючи різні функції, які вона може виконувати. Під час вивчення нового матеріалу оцінна діяльність може активізувати асоціативний фон учнів, під час закріплення матеріалу учням можна запропонувати оцінити естетичні якості та властивості запропонованих художніх творів. У процесі повторення оцінна діяльність активізує естетичні знання та словниковий запас учнів. Успішне виконання самостійних та творчих робіт дітей великою мірою залежить від їхніх знань, умінь та навичок давати естетичну оцінку.

Показником завершеності оцінки є наявність естетичних суджень. Оцінні судження – це “чарівне віконце”, через яке вчитель може заглянути в душу дитини, побачити, що вона сприймає, яку міру естетичної цінності переживає, якими смаковими критеріями, асоціаціями користується. Тому завдання вчителя – озброїти дитину ес-

тетичними знаннями і поняттями, допомогти їй у виборі естетичних оцінних критеріїв. А за допомогою оцінних суджень – контролювати оцінну діяльність учнів, активно впливати на неї та формувати її.

Отже, зміст оцінної діяльності на уроках читання спрямований на формування естетичного смаку й почуттів; розвиток і збагачення аналітико-синтетичної діяльності, словникового запасу учнів; виховання за допомогою художніх образів моральних і естетичних переживань; формування естетичних поглядів і переконань.

На превеликий жаль, у школі вчитель часто не розуміють провідної ролі оцінної діяльності. Деякі педагоги вважають, що краса досягається лише спогляданнями і ніякої іншої роботи більше не потрібно. Інші – піднімають оцінну діяльність дітей власними оцінками без мотивації та аргументації.

Потрібно також відмітити, що питання формування естетичних оцінок у молодих школярів, зокрема на уроках читання, і ще недостатньо висвітлено в педагогічній та методичній літературі. Застосовувані в шкільній практиці окремі прийоми і методи не завжди дають бажаний ефект.

Ми вважаємо, що найважливіша роль в процесі формування естетичної оцінки молодших школярів належить читанню віршованих та прозових творів про природу. Саме цей шлях є найскладнішим недостатньо розробленим та найменш використовуваним у навчально-виховному процесі.

Твори про природу займають значне місце в книгах для читання в початковій школі. Вони можуть служити основою для розвитку вміння сприймати описи природи, милуватися ними, висловлювати свої думки щодо прочитаного у формі естетичних оцінних суджень. Естетичні судження, будучи результатом сприйняття, водночас являють собою початкову, елементарну форму художньої творчості.

Естетичні критерії, смаки учнів розвиваються за умови, якщо діти мають постійну активну оцінну практику, якщо педагог вимагає від них мотивованих естетичних суджень, тобто відповідей на запитання: Які почуття ви переживаєте, читаючи твір? Що уявляєте? Чим і чому подобається чи не подобається вам твір? та інші.

Якщо не було ціле направленої роботи з формування у дитини образного мислення, творчої уяви, то їй буде дуже важко відповісти на поставлені запитання.

Уява – це створення нових образів на основі раніше сприйнятих явищ: предметів, а мислення – процес узагальненого відображення навколишньої дійсності. Результатом уяви є образ, а результатом мислення – думки, виражені в словах, судження та поняття про світ. Активізація естетичного ставлення до навколишньої дійсності досягається в процесі організації дієвих переживань дітей в ігровій діяльності.

Гра є однією з основних форм розвитку творчої уяви. Гра – перевтілення у будь-який об'єкт природи (дерево, квітку, тварину і т.п.) носить оздоровчий характер, заспокоює дітей, знімає напругу. Прочитавши твір, учитель запропонує учневі перевтілитись у певний об'єкт природи та передати свої почуття. Наприклад, прочитавши у 2 класі вірш П.Воронька “Липка” (розділ “І вкрились луки цвітом, вітаючись з лі-

том”), вчитель пропонує дітям уявити себе маленькою безпомічною липкою та передати свої почуття, переживання і бажання.

Уява й фантазія – основа будь-якої творчості. На уроках читання потрібна спеціальна робота з розвитку творчої уяви. Прочитавши твір про природу можна запропонувати дітям закрити очі й побачити ту картину, яку описав автор, а потім розповісти про свої враження намагаючись внести у розповідь елементи оригінальності.

Пізніше це завдання можна ускладнити, пропонуючи частково замінити описану автором картину, доповнити її деталі своїми образами.

Подібні перетворення є результатом самостійної творчості дитини, хоча й виконані під керівництвом учителя, такі завдання на наш погляд, розширюють кордони уяви дитини або, навпаки, повертають її до тексту.

Приєм словесного малювання розвиває образи мислення, вимагає від дитини створювати свій художній образ на основі прочитаного, підбирати яскраві й виразні слова для своєї творчості. Отже, уява і фантазія, а разом з ними й словесне малювання, є найбільш сильним засобом естетичного розвитку особистості.

Неабиякий інтерес в учнів викликають завдання на відшукування в тексті найбільш влучних слів та образних висловів про красу природи, які мають оцінну функцію. Ми вважаємо, що цей прийом допомагає дитині зрозуміти красу та силу художнього слова, запам'ятати нові слова та ввести їх до свого лексикону. Завдяки цьому мова дитини стає більш різноманітною та емоційною.

Дуже ефективними, на нашу думку, є також прийом виявлення смислового значення та емоційної звучності слова.

Вчитель на основі прочитаного твору пропонує дітям замінити авторські слова більш зрозумілими словами з їхнього лексикону. Наприклад, у 3 класі при вивченні розділу “Ось прийшли морози і зима настала” був прочитаний вірш А.Боженка “Зима”. На основі першої строфи дітям було запропоновано розказати те, що описано в природі.

Зачитаймо цю строфу:

***Прийшла зима біловолоса...
Неначе білим полотном,
блискучим снігом одяглася
село і поле за селом.***

Наведемо один із варіантів перетворення дітьми даного віршу:

“На землю прийшла біловолоса зима. Неначе білим полотном вкрила вона все навкруги. Село і поле за селом одяглися у блискучу мантію з білого снігу.”

Цей прийом допомагає дітям глибше осягнути художній опис природи, зрозуміти красу і поетичність кожного слова.

Наступний прийом – створення партитури настроїв.

На уроці другокласники читають вірш Л.Компанійця “Зимовий вечір” (розділ “Цікавий світ навколо тебе”). Вчитель заздалегідь готує до уроку “партитуру настро-

їв”, пише на окремих листочках і прикріплює зворотною стороною до дошки.

Після аналізу кожної образної картини він задає дітям запитання: “Що ти відчував при читанні цих рядків?”. Отримавши правильну відповідь, вчитель перевертає картку, на якому написаний настрій. Таким чином, створюється “партитура настроїв”.

Цікавими є також прийоми: ілюстрування тексту. Наприклад, прочитавши у 2 класі оповідання Ю. Смолича “Життя квітів” (розділ “А вже весна, а вже красна”) вчитель пропонує дітям словесно розмалювати кожну квітку, добираючи влучні кольори.

Однією з особливостей справді поетичного твору є його музичність. Збагнути музику вірша – це означає зрозуміти красу звукосполучень, ритму, ритміки, досконалої форми. Дуже важливо, щоб діти бачили сам процес народження цієї музики.

На початку уроку вчитель вивішує плакат, у кишеньках якого вміщені слова невідомого дітям вірша.

***Сніжиночки білесенькі,
з води; ми вродились
як легенькі, пушиночки,
сюди спустилися.***

Потім дітям пропонується переставити слова так, щоб знайти найбільш вдалі словосполучення (вірш “Сніжинки” М. Вороного, розділ “Зима-білосніжка”, Читанка 2 клас)

***Білесенькі сніжиночки,
вродились ми з води;
легенькі, як пушиночки,
спустилися сюди.***

Таке завдання сприяє формуванню оцінки дітьми не тільки змісту, але й форми художнього твору.

Потрібно відмітити, що використання такого прийому активізує творчість дитини, зокрема у неї виникає прагнення спробувати свої сили в написанні віршів.

Отже, процес формування естетичних оцінок потребує цілеспрямованого педагогічного керівництва, яке полягає в з’ясуванні змісту і характеру естетичної інформації, якою володіють учні, та методів і прийомів її організації; виявлення особливостей сприймання й розуміння творів художньої літератури школярами та знаходження найвпливовіших способів керівництва цим процесом; встановлення залежності підходу учнів до оцінки художніх творів від їх естетичного досвіду та знаходження способів збагачення їх естетичної діяльності.

Література

1. Витковская Н.С., Щербо А.Б., Джола Д.Н. Формирование эстетической культуры младших школьников: Из опыта работы. – К.: Рад. шк., 1985. – 134с.
2. Виховання естетичної культури школярів: Навч. посіб. / І.А. Зязюн, Н.Є. Миропольська, Л.О. Хлебнікова та ін.: Інститут змісту освіти і методів навчання. – К., 1998.

– 153с.

3 Джола Д.М., Щербо А.Б. Теорія і методика естетичного виховання школярів: Навч.-метод. посіб. / Інститут змісту і методів навчання. – К., 1998. – 390 с.

4. Коваль Л.Г. Виховання почуття прекрасного. – К.: Рад. школа, 1983. – 120 с.

5. Костюк О.Г. Сприймання музики і художня культура слухача. – К.: Рад. школа, 1965. – С.92.

6. Обучение и развитие. (Экспериментально-педагогическое исследование). Под ред. действительного члена АПН СССР Л.В.Занкова. – М.: Педагогика, 1975. – 440 с.

*Діденко О.В.,
Національна академія Прикордонних військ
імені Б.Хмельницького*

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ОФЦЕРІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Аналіз теоретичних джерел дозволяє стверджувати, що професійне самовдосконалення у структурі професійної підготовки слухача посідає настільки ж важливе місце, як його навчання і виховання. Саме тому науковці відзначають, що професійне самовдосконалення – міцний фундамент професійного росту, формування в слухача соціально-ціннісних, особистісних і професійних якостей і розвитку здатності протягом усієї професійної діяльності успішно виконувати свої професійні функції, постійно удосконалюючи себе і свої професійні знання, навички й уміння [1; 3; 4; 5].

Процес професійного самовдосконалення обумовлений багатьма факторами, воно здійснюється самим слухачем паралельно з процесом навчання і виховання у вузі і має свій зміст, спрямованість, логіку й етапи розвитку.

Поняття «самовдосконалення» прямо пов'язане із поняттям «самовиховання», але в психолого-педагогічній літературі поняття самовдосконалення зустрічається значно рідше. Семантичний аналіз значень вкладених у ці подібні поняття, відображає особистісний сенс кожного з авторів і показує, що при вживанні терміна «самовиховання» акценти зміщуються на формування в себе певних якостей. Термін «самоосвіта» вживається в більшості випадків, коли мова йде про самостійне набування знань, навичок, умінь.

Термін «самовдосконалення» у працях різних авторів несе відтінок більш фундаментального смислу, припускаючи розвиток особистості в цілому, певних її сторін, у тому числі її соціалізацію, якісне оволодіння професійними знаннями й уміннями. Поряд із процесом навчання і виховання розвиток особистості обумовлює більш широкий смисл її соціалізації, де свою роль грають «соціальні ситуації розвитку» (за Л.С.Виготським) і «зміст діяльності» (за А.Н. Леонтьєвим).

Такий погляд дає можливість пов'язати в єдине ціле проблемні питання щодо: